

Публіка і простір

**Світлана
Шліпченко**

Публічний простір — давній звичай людства. Словосполучення «публічний простір» це трохи оманливе; коли я чую ці слова, коли я їх вимовляю, я просто змушений мати якийсь образ конкретного фізичного місця, місця, де я можу перебувати. Я мав би думати лише про свої відчуття, про стан перебування в такому просторі; натомість я уявляю собі архітектурний тип, і тут я починаю думати про п'яцу, чи про міську площу, або ж про міське спільне. На мою думку,

публічний простір, якщо не вдаватися до теоретизування,— це місце, де збирається публіка, де збираються люди. Загалом люди збираються у двох типах місць. Перший тип — це простір, що є публічним, місце, де люди збираються, бо мають право на це місце. Другий тип — це простір, що стає публічним, місце, де люди збираються саме тому, що не мають на нього права, — місце, що перетворюється на публічне силою, зусиллями самих людей.

Я

кщо подивитися на панораму сучасних міст, то цілком можливо було б сказати, що їхні традиційні публічні простори невідворотно стискаються, зменшуються, а то й взагалі перебувають на межі колапсу. Навіть більше, дехто може зауважити, що втрата публічними просторами своєї традиційної «форми» чи традиційного просторового досвіду (сприйняття, переживання й перебування) неодмінно призведе до втрати ними їхньої ключової ролі у вибудовуванні ідентичності мешканців міста, структур належності до міської спільноти («цивільної ідентичності») і навіть руйнування сенсу «традиційної урбанності». Утім, перефразовуючи Марка Твена, скажу, що чутки про смерть публічних просторів трохи перебільшені. А їхня історія ще далека від завершення. Адже «публічність» простору не є результатом простого визначення його таким науковцями чи дослідниками; подібно вона не є і продуктом докладання зусиль лише архітекторів чи містопланувальників.

«У щільному пресі міської забудови, мабуть, найбільша розкіш – вільний простір. Використовують його для помпезних видовищ чи для гри, але завжди цей простір політично заряджений; а все, що там відбувається, має свої наслідки. Лише тут, де збирається велика кількість населення, людей може охопити єдиний настрій. Публічний простір, якщо його успішно запроектовано, є мистецьким втіленням колективних пристрастей, що зв'язують суспільство до купи: від громадських протестів чи регламентованих церемоній до заспокійливого ідилічного дозвілля, чи ритуалізованого споживацтва, чи просто насолоди естетизованими просторами. Навіть у своїй найтривіальнішій формі проста присутність публічної сфери є доказом нашої настійної потреби час від часу відкривати для себе фізичний факт існування громади».

У цьому, можливо, трохи поетичному, пасажі Спіро Костофу [Kostof, 1992: 172] вдалося викласти *essentials* – основні й принципові засади нашого розуміння поняття публічного простору. Так, публічні простори у місті ми асоціюємо передовсім із відкритими просторами, традиційними або ж архетипними проявами яких є вулиця, площа чи парк. Хоча в принципі, вже ступаючи за поріг приватного простору свого помешкання, ви автоматично потрапляєте в публічний простір.

Публічні простори від самого початку були ареною політичного, соціального та культурного життя. З одного боку, вони постають тим «місцем», де містяни усвідомлюють себе громадянами та реалізують своє право на місто (за Лефевром – право на зібрання та участь у (с)творенні – спільному творенні – міста як «колективного твору»). З іншого, публічні простори міста постають своєрідною сценою міського життя, вони є місцями міського ритуалу і спілкування. Іншими словами, публічні простори міста надають індивідам можливість соціальної репрезентації і необмежених контактів з незнайомцями, можливість зрозуміти свою позицію в суспільстві, а також набуті статусу політичного суб'єкта. Водночас (і набагато частіше) публічні простори – це ті місця, де наділена владою коаліція місцевих економічних еліт за допомогою державних апаратів, ЗМІ, професійних «творців просторів» і «соціальних інженерів» (архітекторів, дизайнерів, проектувальників, урбаністів, маркетологів) здійснює політичне, економічне й культурне домінування і контроль над іншими, які здебільшого пасивно і несвідомо сприймають, споживають і відтворюють його у своїх повсякденних практиках. Крім того, посилення контролю та панівна ідеологія створюють такі режими використання і способи сприйняття простору, що виключають і вилучають з нього цілі соціальні групи (людей з інвалідністю, бідних, безхатченків, мігрантів, прихильників не «мейнстрімових» політичних рухів і спільнот). Зазвичай політичні інтереси еліт тісно переплетені

з економічними, тож в умовах авторитарного правління економічні методи часто використовують у публічних просторах задля зменшення чи уникнення громадянської політичної мобілізації. І тоді ми говоримо про їхню «апропріацію владою» [Lefort, 1989: 11–2] — жорсткіший варіант, до якого здебільшого вдаються тоталітарні й авторитарні режими, або ж про «софт»-версію — комерціалізацію чи приватизацію публічних просторів. Характерно, що проблема приватизації публічних просторів великим капіталом, гостро порушена (й артикульована) сучасними дослідниками, зовсім не нова. Свідченням її популярності та актуальності для попередніх поколінь є симпатичний катрен невідомого автора 18 ст.:

*The law condemns both man and woman
Who steals a goose from off the common
But lets the greater robber loose
Who steals the common from the goose.*

*(Закон переслідує кожного: і чоловіка, і жінку,
які крадуть гуску зі спільного вигону;
натомість не зачіпає більшого злодія —
того, хто краде спільний вигін з-під гуски.)²*

В ідеалі в публічних просторах сполучаються і доповнюють одне одного реєстр повсякденного та реєстр політичний чи офіційний, до того ж ці простори мають бути доступні всім членам спільноти, незалежно від статусу чи матеріальних статків. І навіть більше, окрім «ідеалу» власне простору паралельно існує й «ідеал» публіки — тих, хто перебуває чи користується такими просторами — чи то у формі загально-умоголядної «ідеї», чи то набору певних, наближених до «ідеалу», критеріїв. Або ж, за формулюванням Віто Аккончі, «системи вірувань», котра функціонує майже нарівні з вірою «у Бога чи принаймні в одного з богів» (Acconci, 1990: 904). «У просторі, що є публічним, люди, яким належить цей простір /чиїм він є/, погоджуються бути громадою /публікою/the public; це вже зібрання людей, що «набирає форми» міста, вони є громадою/публікою, коли починають діяти «в ім'я та іменем міста»» (Acconci, 1990: 901).

До ідеалу публічного простору дотичне й поняття «просторової справедливості», бо в принципі йдеться про формулювання ідеї «загального блага». А термін «справедливість» (і «просторова справедливість» зокрема) має потужний мобілізаційний ефект. Як зауважує Девід Гарві, цей «мобілізаційний ефект» полягає в тому, що «правда» і «кривда», «добро» і «зло» — це ті слова, що мають силу спровокувати революційний вибух. Ці слова можуть змусити людей іти на барикади.

30 Утім, хоч як би нам того хотілося, не існує «ідеального» чи абсолютного публічного простору,

завжди є певні обмеження. Однак цей ідеал має бути присутнім, він має статус «унормовувального», хоча й прив'язаний до історичного контексту. Доки ці «обмеження» є предметом публічного обговорення, ми залишаємося в межах демократії.

Не можна обійти і той факт, що майже завжди публічні простори організовували довкола «пам'ятника» (чи пам'ятного знака-символу), який, власне, й задавав «програму» цього простору. У цих «знаках-символах» члени спільноти репрезентували свої цінності — і для себе, і для відвідувачів ззовні. Та як бути тоді, коли накинута більшістю чи авторитарною владою такий історичний або ціннісний наратив заходить у неприхований конфлікт із цінностями та пам'яттю локальних спільнот? Чи існують якісь «універсальні» інструменти для пошуків продуктивного компромісу або практики «примирення інтересів»?

Є ще один аспект погляду на публічні простори — ритуальний. Саме в публічних просторах відбуваються «ритуалізовані заходи»: від святкувань, фестивалів та ярмарків до церемоній вшанування, церемоніальних процесій, демонстрацій, бунтів, революцій і страт. Водночас ритуал як повторюване й відтворюване дійство у просторі становить традицію. Це однаково стосується «ритуалізованих заходів» (парадів і процесій, демонстрацій і кортежів, церемоній, спортивних змагань тощо), ритуалів повсякдення та практик дисциплінування тіла — усі вони є «просторовими практиками», які створюють, легітимізують, структурують або ж відтворюють «локальний порядок»: контролюють і направляють пам'ять суспільства і формують нашу здатність «пам'ятати спільно».

А ще функціонування публічних просторів як просторів репрезентації тісно пов'язане з правом на місто: право на місто може бути виголошене і набуто саме в публічних просторах. Бо, як слушно зауважує Ден Мітчелл (Mitchell, 2003), публічні простори у світі, який визначає приватна власність, є єдиним місцем репрезентації тих, хто її позбавлений. Міські публічні простори (а місто завжди асоціювалося й асоціюється з публічністю) — це не тільки місця повсякденних соціальних інтеракцій; це єдині місця, в яких представники виключених із публічної сфери спільнот і соціальних груп можуть у буквальному сенсі бути побаченими, почутими і уявленими. Це єдині місця, в яких можна здійснювати результативну публічну артикуляцію вимог, прав і політичну боротьбу за права; тільки у публічних просторах можуть оперувати політичні рухи, власне вони і стають політичними тільки у фізичних публічних просторах. «Повертаючи» їх собі, виключені соціальні групи й самі стають «публікою».

Тому у кожному місті є такі місця, де протест моментально стає видимим, а отже — публічним. Якщо, наприклад, у Стамбулі — це площа Таксім (дослівно — Майдан Таксім), то в Києві це Майдан Незалежності і парк Шевченка. Тому, вочевидь, не можна ігнорувати ключову характеристику публічного простору — можливість його використання як майданчика, де можна заявити про свої політичні права. Інакше матимемо імітацію «публічності» та неминучу «пацифікацію» — «приручення публічного простору за допомогою капучино» (Шерон Зукін).

Публічні простори міста, попри нинішню ситуацію втрати ними «традиційної функції», «традиційної форми» та «способів сприйняття» чи навіть вже й впізнаваності, зрозумілості, передбачуваності перебування у просторі, є місцями репрезентації, місцями усвідомлення належності до міста і спільноти. Ідеться про явні та неявні правила, просторові практики та просторові очікування, про просторовий і візуальний режими, що генеруються через ці простори. Водночас важливо пам'ятати, що «публічність» простору як така не виникає з «нічого», а запроектувати її засобами архітектури неможливо. «Публічність» простору щоразу створюють через його практикування, апропріацію та використання як публічного простору.

Це ті ціннісні позиції й орієнтири, що покладено в основу концепції збірки *(Не)Задоволення публічними просторами*. Як і попереднього разу (див. *Місто і Оновлення*, 2013), розробивши в загальних рисах концепцію збірки, ми звернулися до спільноти дослідників світу через відкритий конкурс. Географічний спектр виявився надзвичайно широким — у фокус потрапили українські, американські, африканські, німецькі, індійські, австралійські міста. Проте не менш широким був і спектр тем і проблем, запропонований нашими авторами та авторками

Мета цієї збірки — продемонструвати й наголосити важливість переосмислення політичної ролі відкритих публічних просторів міста в їхніх історичних і географічних контекстах. Політичної — не лише у сенсі прямої «політичної присутності» («окупацій», політичних демонстрацій, революцій), а і як аналізу не завжди видимих, очевидних чи відверто артикульованих політик простору: зміни значень (пам'яті), зміни функцій (комерціалізація, приватизація), не/присутності певних груп і спільнот та їхніх прав на цей простір, переозначення публічних просторів і боротьби за них. Ми також пропонували нашим авторам і авторкам поміркувати над цілим спектром питань: потрібно чи ні знов і знов «винаходити» «ідеал» публічного простору, чи, можливо, варто просто адаптувати вже напрацьоване до наших українських реалій; над обмеженнями б'ютифікації та популярного нині «декоративного урбанізму»; над актуальним на сьогодні питанням комерціалізації публічного простору та її межами, поєднанням з іншими функціями (туризм, відновлення, ревіталізація, реставрація, брендинг, інтереси мешканців тощо).

Разом з нашим авторами та авторками ми шукали не тільки гострого, критичного ракурсу, а й погляду, спрямованого на пошук співпраці груп інтересів, подеколи — відверто конфліктуючих, і пошук ними продуктивного компромісу. Адже, як колись зауважив вже цитований тут Віто Аккончі [Accoppi, 1990: 901], «приватний простір може перетворюватися на публічний тоді, коли люди цього захочуть; натомість публічний простір перетворюється на приватний тоді, коли люди, які ним володіють, не хочуть нічим поступатися». ■

- 1.** Acconci, Vito (1990), "Public Space in a Private Time," *Critical Inquiry*, Vol. 16, No. 4 (Summer 1990).
- 2.** Kostof, Spiro (1992), *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*. Boston, Toronto, London: Bulfinch Press.
- 3.** Lefort, Claude (1989), *Democracy and Political Theory*. Minneapolis: U of Minnesota P.
- 4.** Mitchell, Don (2003), *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, New York & London: The Guilford Press.